

Наталія КОЧУБЕЙ

Ключові слова: дитина, дитинство, складність, постнекласичні практики.

У статті дитинство розглядається як супернадскладний феномен, що потребує відповідної методології дослідження. Аналізуються основні ілюзії та хибні судження щодо дитини. Пропонується послуговуватися принципами постнекласичних практик та інактивованого пізнання у взаємодії з дитиною.

УДК 159.922.73:316.473

СУЧАСНЕ СПРИЙНЯТТЯ ДИТИНСТВА: СКЛАДНІСТЬ VS ПРОСТОТА

© Кочубей Н., 2012

Складні нелінійні постійно змінювані об'єкти останнім часом дедалі частіше опиняються у полі уваги сучасної науки. Основним «збудником спокою» у цій сфері було і залишається природознавство, але дедалі частіше підходи, методологія, уявлення про функціонування складних нелінійних утворень переносяться з природничо-наукової сфери у гуманітарну, економічну, соціальну галузі. У цьому контексті варто згадати роботи О. Астаф'євої, Л. Бевзенко, В. Буданова, Л. Горбунової, І. Добронравової, Л. Кіященко, М. Нестерової, І. Предборської, Я. Свірського та багатьох інших.

Свого переосмислення з сучасних методологічних позицій потребує і дитинство як складний феномен. Власне, розуміння дитинства як явища, вартого уваги з боку науки, відбулося в середині ХХ століття. Тут можна згадати роботи М. Мід та великий пласт соціально-антропологічних досліджень початку та середини ХХ століття, а також етнографічні розвідки, що здійснювалися під керівництвом І. Кона у 80-х роках ХХ століття. Важливим складником цих робіт був саме збір фактологічного матеріалу, який, на нашу думку, має переосмислюватися і заново прочитуватися з кожним значним методологічним поворотом. Тому, метою статті є аналіз можливостей сучасної пост-

некласичної методології у дослідженні феномену дитинства.

Спочатку з'ясуємо, що таке складність і чому сучасні уявлення про складність можуть бути застосованими до розуміння феномену дитинства.

У буденній мові протиставляється простота і складність. Інтуїтивно простими явищами ми можемо назвати, наприклад, рух маятника або ковзання твердого тіла по похилій поверхні. Складні явища мають свою структуру, організацію більш високого рівня. Такими можуть бути, наприклад, природні, соціальні, культурні явища, економічні, лінгвістичні, біологічні системи тощо. В усьому складному разом з організацією присутня також певна мінливість, невизначеність.

Зі складністю як специфічним явищем зіткнулися в природознавстві, коли прийшло усвідомлення обмеженості способів описання, які застосовувалися до таких об'єктів. Це пов'язано, передусім, з відкритістю цих об'єктів, на відміну від закритих ізольованих систем, функціонування яких може бути редуковано до взаємодії частин, з яких такі системи складаються. Складні утворення, що перебувають у постійній взаємодії з навколишнім середовищем, змінюються самі та змінюють саме середовище. Ця обставина дає можливість зробити висновок про те, що «надскладні об'єкти перебувають у постійному становленні, тобто, самозміні, самоорганізації та перетворенні на децю інше» [12, 300].

У межах цієї статті ми не будемо аналізувати підходи до вивчення складного, про це більш докладно можна дізнатися з інших публікацій [1]. Зазначимо, що класифікацію складних об'єктів запропонував М. Каган, визначивши різницю між простими, складними, надскладними та супернадскладними об'єктами. На думку М. Кагана, існує суттєва відмінність між складністю різних об'єктів, наприклад, складність молекули, клітини, організму, або суспільства дуже відрізняються. Зокрема автор робить висновок, що нині зміст поняття «складність» ще залишається невизначеним, але

можна визначити певні онтологічні розбіжності у таких класах систем:

- прості, або механічні, системи, які є характерними для неживої природи й техніки;
- складні, або органічні, системи, які притаманні живій природі – від окремого організму до біоценозу;
- надскладні, або антропосоціокультурні, системи. У таких системах відбувається поєднання різних за своєю сутністю властивостей природи та суспільства, яке втілюється в культурі людської діяльності;
- супернадскладні системи – це буття особистості, яке віддзеркалюється в художніх образах, її інобутті. Рівень складності таких систем породжується унікальністю кожної особистості, тобто нескінченністю модифікацій, які сприяють виникненню низки якостей і закономірностей розвитку, яких немає навіть у надскладних системах. Для осягнення цієї реальності потрібне розуміння, а не пояснення, співчуття, а не бездушний аналіз [3, 362–363].

На нашу думку, якщо послуговуватися класифікацією М. Кагана, то дитинство належить до найбільш складних із останньої групи супернадскладних систем. Це можна пояснити так:

По-перше, дитина складніша за дорослу людину. Ця складність обумовлена принаймні двома обставинами. З одного боку, фізичний, розумовий та соціальний розвиток дитини відбуваються пришвидшеними темпами порівняно з дорослими. Це, так би мовити, вибуховий розвиток, який згодом сповільнюється, певною мірою змінюється, але не спиняється. Як зазначають С. Курдюмов та О. Князева, «частина може бути складнішою за ціле (за своєю поведінкою, за спектром можливих форм), якщо вона має вищий показник нелінійності порівняно з цілим. Відповідно до нашого синергетичного бачення, так є, вочевидь, у випадку людини в суспільстві. Людина є складнішою за соціальну групу або суспільство через те, що її нелінійність вища. (Те саме можна сказати і про дитину – вона складніша за дорослу людину, бо її нелінійність вища. – Н. К.) Сильна нелінійність означає,

що відповідному структурному утворенню на своєму рівні організації притаманний більш складний спектр просторово-часових форм-структур та можливих режимів розвитку» [5, 387]. Саме такий стан об'єктів, що розвиваються, є найбільш нелінійним, непередбачуваним, насиченим багатьма можливостями, отже таким, що виявляє більшу складність. Тобто, соціальний простір дитинства насичений безліччю можливостей, деякі з яких реалізуються протягом життя. З іншого боку, додаються також унікальність обставин розвитку дитини, неповторність поєднання соціальних, культурних, сімейних, історичних, природних та інших факторів.

По-друге, дитину, особливо маленьку, значно складніше розуміти, ніж дорослішу, яка може якось висловитися. Окрім того, внаслідок вибуховості розвитку і постійної змінюваності, притаманних дитині, розуміння і стратегії дій дорослих, що є адекватними для попередніх станів, дуже часто не спрацьовують для дій у реальному часі. Тобто, дитину складно зрозуміти здебільшого тому, що важко або неможливо отримати адекватну інформацію про неї. Як підкреслює дослідник складних явищ Д. Рюель, «сутність є складною, якщо вона вміщує у собі певну інформацію, яку складно отримати» [11, 129].

Отже, відбувається нашарування двох складностей – складності онтологічної, що відбиває особливості індивідуального становлення дитини, її всебічного прискореного та незворотного розвитку, та складності гносеологічної – неможливості або значної ускладненості отримання інформації та розуміння цих процесів дорослими.

Окрім того, саме дитинство як певний феномен є неоднозначним і по-різному сприймається представниками наукового світу. Як зазначає І. Кон, засновник міждисциплінарного напрямку досліджень, який він назвав етнографією дитинства, «натуралістично орієнтована буденна свідомість схильна сприймати і описувати дитинство і юність тільки як інваріантні стадії розвитку людини, або як певні демо-

графічні категорії. Насправді ж дитинство є культурно-історичним феноменом, який можна зрозуміти лише з урахуванням вікового символізму, тобто системи уявлень і образів, у яких культура сприймає, осмислює і легітимує життєвий шлях індивіда й вікову стратифікацію суспільства» [4].

Отже, до перших двох складностей, що поєднуються та підсилюють одна одну, можна додати ще одну – соціальний вимір дитинства як культурно-історичного феномену, що суттєво збільшує складність і без того складного утворення. Необхідно зазначити, що визначені нами аспекти складності дитинства не є вичерпними і мають доповнюватися відповідно до засвоєння не тільки науковцями, а й вихователями, вчителями, батьками принципів пізнання та поведіння з супернадскладними феноменами.

Як вже зазначалось, дитинство як неповторний та неоднозначний феномен, що супроводжує та певною мірою визначає життя кожної людини, почало привертати увагу науковців у другій половині ХХ століття. Розуміння цього феномену та його адекватне відбиття у сучасному науковому дискурсі, на нашу думку, ускладнені кількома обставинами, спричиненими помилковістю та ілюзіями, притаманними людському мисленню та пізнанню загалом. Як зазначив Е. Морен, знання не є відбиттям речей чи зовнішнього світу. Усі сприйняття являють собою процеси перекладу та реконструкції спонукань і сигналів, які схоплені та закодовані відчуттями і відбуваються у людському мозку [10, 25]. Саме тому постала проблема переосмислення феномену дитинства з позиції сучасної методології, що містить, зокрема, інше розуміння складності та зважає на постнекласичні практики. Назвемо основні ілюзії та хибні судження щодо феномену дитинства.

По-перше, це непрофесійне батьківське помилкове розуміння дитини та дитинства як прозорого та простого. У всіх нас (майже у всіх) так чи інакше є власні уявлення про дітей, дитинство, власний досвід очікування, виховання, спілкування з ди-

тиною. Цей досвід у багатьох випадках за-
тьмарює справжню складність дитинства,
не дає можливості вийти за межі звичних
уявлень. Тому дитина як індивідуальне, або
дитинство як загальне явище багатьом лю-
дям уявляється відомим, прозорим, не вар-
тим особливого проникнення, розуміння,
дослідження. Тільки особливо проникли-
ві люди з висоти прожитих років можуть
зрозуміти складний характер цього явища
та саркастичну неоднозначність відомо-
го вислову: «Любіть ваших онуків, вони
помстяться вашим дітям». Схильність до
самовиправдання та егоцентризм дорослих
завичай не дають їм змоги зрозуміти, що
саме вони часто-густо є причиною хибних
уявлень про власну дитину, отже, обдурю-
ють самих себе, створюють вигадки, самі
того не помічаючи.

Таке спрощене сприйняття дитинства
спонукає до такого ж спрощеного розумін-
ня виховання як вироблення певної пове-
дінки, манер, засвоєння необхідного обсягу
інформації. Не заперечуючи важливості
усього названого, зазначимо, що ці вимо-
ги є вторинними щодо необхідності само-
пізнання, на що, зокрема, звернув увагу
А. Курпатов: «Перше і найголовніше – це
те, як ми навчаємо дитину ставитися до себе
самої. Якщо дитина живе у середовищі, яке
постійно оцінює її як нерозумну, некрасиву,
безталанну, заздрісну, агресивну, плаксиву
і таке інше – то, повірте, саме такою вона і
стає» [6, 26].

По-друге, існує певна інерція, прита-
манна будь-якій нормальній науці, коли
свідомо чи несвідомо захищаються власні
напрацювання, методи, досягнення. Ви-
никає ситуація (між іншим, характерна не
тільки для дитинознавства), коли методо-
логія, напрацювання колег суміжних галу-
зей переходять на подальші методологічні
рівні, тоді як напрацювання у галузі, що
розглядається, залишаються на попередніх
позиціях. Тобто, виникає певна невідповід-
ність між методологічними можливостями,
які надає сучасний постнекласичний етап
розвитку наукового знання, та наявним
розвитком пізнання феномену дитинства.

Для адекватного пізнання цього феномену
необхідна, як зазначив Е. Морен, склад-
на парадигма причетності / розрізнення /
поєднання, що дає змогу побудувати таку
концепцію, але вона ще не вписана у на-
укову культуру [10, 30].

По-третє, перехід людства до префор-
мативної культури (за класифікацією Мар-
гарет Мід), що, безумовно, пов'язаний із
наслідками розвитку інформаційного суспі-
льства та можливостями саме дитячого
мозку сприймати та застосовувати новітні
досягнення інформаційних технологій.
«Нині раптом в усіх частинах світу, де усі
народи об'єднані електронною комуніка-
тивною мережею, у молодих людей вини-
кла спільність досвіду, того досвіду, якого
ніколи не було і не буде у старших. І навпа-
ки, старше покоління ніколи не побачить
у житті молодих людей повторення свого
безпрецедентного досвіду перетворень, що
змінюють одне одного. Цей розрив між по-
коліннями абсолютно новий, він є глобаль-
ним та загальним» [8]. Виникає ситуація,
коли діти починають вчити дорослих та де-
монструють значно вищі можливості, ніж
дорослі. Життєвий досвід дорослих вияв-
ляється непридатним для передання його
наступним поколінням, діти виявляються
такими собі «прибульцями з майбутнього»,
невідомими та незрозумілими. Ця ситуація
не тільки спричиняє певне напруження у
стосунках, не сприяє порозумінню між по-
коліннями й ускладнює розуміння феноме-
ну дитинства, а й потребує постійних від-
стежень цієї ситуації з боку суспільства для
збереження та забезпечення його цілісно-
сті, що є окремою соціальною та науковою
проблемою.

По-четверте, що багато у чому впливає
з першого – це неналежна увага до значен-
ня та цінності дитинства з боку керівних
органів держави. З усіх структурних склад-
ників освіти саме проблемам раннього ди-
тинства та дошкільного виховання приді-
ляється найменша увага, про що свідчить
хоча б той факт, що заробітна плата в до-
шкільних закладах найменша, порівняно
з іншими закладами освіти. Окрім того, з

огляду на особливу складність феномену дитинства, необхідно переосмислити весь процес підготовки фахівців дошкільної галузі. Це мають бути артистичні люди, яким притаманна особлива емпатія, обдаровані у багатьох напрямках мистецтва – малюванні, музиці, танцях. Вони мають любити дітей та усі свої таланти спрямовувати на розуміння дитини та забезпечення умов для її становлення та розвитку. Такі люди, відповідно до вимог часу та розуміння дитинства як складного утворення, незворотній перебіг якого визначає подальше життя людини і суспільства, мають бути не просто вихователями, гувернантами або психологами. Такі фахівці, перш за все, спеціалісти з особистісного розвитку дитини. Відбір, підготовка та подальше відстеження таких фахівців – ще одна особлива комплексна проблема, яка також має розв'язуватися на ґрунті сучасних постнекласичних методологій та потребує особливого дослідження.

Розуміння цих обставин, здебільшого зовнішніх щодо феномену дитинства, потребує, передусім, нових підходів до його дослідження, обґрунтування застосовності сучасної методології в аналізі цього явища. На нашу думку, дослідження У. Матурана та Ф. Варела, Е. Морена та представників інших шкіл вивчення складності та постнекласичних практик дають можливість більш адекватного розуміння феномену дитинства як супернадскладного утворення та відкривають можливість побудови відповідних стратегій пізнання та діяння. Особливо хочемо виокремити концепцію інактивованого пізнання, згідно з якою особливу увагу слід звернути на рефлексію, яку У. Матурана та Ф. Варела інтерпретують як «процес пізнання того, як ми пізнаємо» [7, 21]. Саме цей момент дуже часто вислизає з уваги західної культури, яка налаштована переважно на дію. Проте що б ми не робили, ми невіддільні від наших уявлень про світ. А те, що ми збираємося зробити, пов'язане, передусім, із усвідомленням нерозривного плину нашого буття, нашої активності і нашого пізнання. Інакше кажучи, «будь-яка дія є пізнання,

будь-яке пізнання є дія» [7, 23]. У спілкуванні з дитиною важливо зрозуміти, що така взаємодія є особливою практикою, де пізнання нерозривно пов'язане з діяльністю, яка, своєю чергою, впливає на тих, хто діє та пізнає. У процесі взаємного пізнання і дорослий, і дитина активно детермінують одне одного, змінюються у взаємодії одне з одним. Пізнання невіддільне від суб'єктів, які пізнають: у цьому процесі відбувається конструювання і їхнього внутрішнього, і зовнішнього світу. Це творчий коеволуційний синергетичний процес, у якому здійснюється кодeterminація і когерентний розвиток зовнішнього і внутрішнього, того, хто пізнає, і пізнаваного. «Усе, що ми робимо, – це структурний танок у хореографії співіснування» [7, 218]. Такі погляди є близькими до поглядів Е. Морена, який сформулював принципи складного мислення: голографічність пізнання, принцип генеруючої петлі, принцип автоекоорганізації, принцип діалогу і принцип повторного введення в процес пізнання, того хто пізнає [9]. Об'єднує ці концепції, на нашу думку, погляд на роль суб'єкта в процесі пізнання, на його принципову невиключеність із цього процесу, а також самореферентність, нелінійність і когерентність еволюції об'єкта пізнання, суб'єкта, який пізнає, а також методів і засобів пізнання. Різниця між дорослим і дитиною у цьому процесі взаємодії та взаємного пізнання полягає у тому, що дорослий розуміє інтерсуб'єктивність цього процесу та рефлексує над ним, а дитину необхідно цього навчити. А різниця між попереднім і сучасним розумінням ролі дорослого полягає в усвідомленні та необхідності відстеження самозмін, взаємодeterminації, когерентності, невідривності, голографічності процесів взаємного пізнання дитини і дорослого.

Саме ці моменти є характерними для постнекласичних практик. «Йдеться про різноманіття, про принципову негомогенність людського життя. Ми живемо цією різноманітністю практик, поступово переходячи від однієї практики до іншої. ... Певною мірою практики і є іграми: вони

розігруються людьми за визначеними правилами та пов'язані зі спільною діяльністю та порозумінням» [2, 61-62]. Тобто, спілкування дитини і дорослого є постнекласичною практикою, що визначається грою взаємопізнання, самозмін, конвергентною когерентною рефлексивною взаємодією того, хто пізнає, і пізнаваного та об'єднує і суб'єктів, і навколишній світ.

Отже, дитина як одиничне явище та дитинство як соціально-культурний феномен

є складними утвореннями, розвиток яких має вибуховий характер та є незворотнім. Складність дитинства характеризується також хибними судженнями щодо феномену дитинства та труднощами його пізнання, коли наявний досвід дорослих не встигає за змінами, які відбуваються з дитиною. Взаємодія з дитиною є постнекласичною практикою, потребує сучасних знань для всіх дорослих та особливих підготовлених спеціалістів із розвинутою саморефлексією.

Література

1. Див., наприклад: Горбунова Л. С. Складне мислення як відповідь на виклик епохи [Текст] / Л. С. Горбунова // Філософія освіти. – 2007. – № 1. – С. 40–55; Кочубей Н. В. Еволюція концепта «складність» в сучасному науковому дискурсі [Текст] / Н. В. Кочубей // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. Вип. 464–465 : Філософія. – Чернівці, 2009. – С. 90–96. ; Ратников В. С. Обновление методологической культуры в процессе освоения наукой феномена сложности [Текст] / В. С. Ратников // Системный подход в современной науке. – М. : Прогресс-Традиция. – 2004. – С. 254–275.
2. **Гутнер Г. Б.** Понятие практик и характер постнеклассического исследования / Г. Б. Гутнер // Постнеклассические практики: определение предметных областей. – М. : МАКСПресс, 2008. – С. 60–65.
3. **Каган М. С.** О социосинергетическом подходе к построению современной онтологии [Текст] / М. С. Каган // Синергетическая парадигма. Когнитивно-коммуникативные стратегии современного научного познания. – М. : Прогресс-Традиция, 2004. – С. 350–367.
4. **Кон И. С.** Социологическая психология [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sexology.narod.ru/chapt714.html>
5. **Курдюмов С. П.** Загадка человека: человеческая особенность коэволюционных процессов [Текст] / С. П. Курдюмов, Е. Н. Князева // Синергетическая парадигма. Когнитивно-коммуникативные стратегии современного научного познания. – М. : Прогресс-традиция, 2004. – С. 379–399.
6. **Курпатов А. В.** Первое руководство для родителей. Счастье Вашего ребенка / А. В. Курпатов. – М. : ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2007. – 288 с.
7. **Матурана У.** Древо познания: биологические корни человеческого понимания [Текст] / Умберто М. Матурана, Франсиско Х. Варела ; пер. с англ. Ю. А. Данилова. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 224 с.
8. **Мид М.** Культура и преемственность. Исследование конфликта между поколениями [Электронный ресурс] / М. Мид. Культура и мир детства. – Режим доступа: [/www.countries.ru/library/texts/mid.htm](http://www.countries.ru/library/texts/mid.htm)
9. **Морен Э.** Метод. Природа природы [Текст] / Э. Морен. – М. : Прогресс-Традиция, 2005. – 464 с.
10. **Морен Э.** Образование в будущем: семь неотложных задач [Текст] / Э. Морен // Синергетическая парадигма. Синергетика образования. – М. : Прогресс-Традиция, 2007. – С. 24–96.
11. **Рюэль Д.** Случайность и хаос [Текст] / Давид Рюэль. – Ижевск : НМЦ «Регулярная и хаотическая динамика», 2001. – 192 с.
12. **Свирский Я. И.** Вычислительный эксперимент и трансцендентальный эмпиризм Ж. Делеза [Текст] / Я. И. Свирский // Синергетическая парадигма. Когнитивно-коммуникативные стратегии современного научного дискурса. – М. : Прогресс-Традиция, 2004. – С. 299–314.